

Recepční chronologie

Motto:

Národní literatura není ta, kterou určitý národ stvořil, to je ta, která jej zobrazuje v jeho schopnostech uplynulých a historických, – nýbrž ta, kterou určitý národ přijal, kterou si osvojil, v které se poznal – tedy ve svých vlastnostech přítomných nebo příštích.

F.X. Šalda

V následující kapitole se věnuji recepčnímu pronikání díla Sigrid Undsetové do českého prostředí tak, jak je zachyceno v konkrétních metatextech českého původu. Nejprve uvádím chronologický přehled společenského a kulturního vývoje ve vztahu k recepci S. Undsetové v Československu a v České republice..

I.

Období od konce první světové války, vnuk samostatného Československa, rozvoj v nejrůznějších oblastech společenského, hospodářského a kulturního života včetně kulturních institucí. Literární prostředí jako by po řadě desetiletí odstoupilo od intenzivního zájmu o překládanou literaturu, prostor byl dán nastupujícím umělcům domácím. Důležitým diskursem literárních periodik zůstala polemika překladatelská; první okruh otázek se týkal významu, rolí a smyslu překládání, o přínosu překladatelské literatury pro literaturu národní (P. Eisner, F. X. Šalda). Druhý okruh otázek se zaměřil na poetiku překladu (R. Wellek, O. Fischer, B. Mathesius). Autoři, o nichž se v této souvislosti hovořilo nejčastěji, byli Goethe a Shakespeare.³¹¹ Zájem o Sever přerušen nebyl, titulů i nadále vycházelo hodně, třebaže jejich skladba nebyla tak živelná jako před válkou. Ke generaci, která byla nejvíce poznamenána skandinávskou literaturou, patřil Rudolf Těsnohlídka; s Norskem ho spojil i neblahý osud.³¹² V oblasti divadelnictví to byl Jaroslav Kvapil nebo Jiří Mahen. Na konci dvacátých let vykristalizovala i nová generace překladatelů (K. V. Rypáček). Rozhodující slovo i ekonomickou moc však měli nakladatelé; v souvislosti se skandinávskou literaturou musím jmenovat Ladislava Kuncíře a Františka Topiče. První desetiletí Československa je pro recepci Undsetové fází přípravnou a kontextuální; první titul Undsetové v češtině vyšel v roce 1929.

II.

Třicátá léta jsou poznamenána hospodářskou krizí, která se v duchovní a kulturní oblasti projevovala jako tvrdošíjná vytrvalost o uchování podstatného a tíhnutí k trvalým hodnotám morálním a etickým. Je bezesporu signifikantní,

³¹¹ Srov. I. Pospíšil, M. Zelenka: *René Wellek a meziválečné Československo*. Brno 1996, s. 99–101.

³¹² E. Bass: *K osudu Rudolfa Těsnohlídka*. In: Na paměť Rudolfa Těsnohlídka: Vzpomínky a pozdravy. Jaroměř a Brno 1928, s. 34–39.

že právě v tomto období dosáhla recepce Undsetové u nás vrcholu, jenž nemohl být později překonán. Republika si do značné míry přivlastnila Masarykovu „českou otázku“ a převtělila ji v kulturní a etický humanistický program. Právě tato okolnost podle mého soudu otevřela hloubku a význam recepce Sigrid Undsetové. Tezi o vnitřní spřízněnosti, vzájemné kontextovosti hledání smyslu dějin s interpretací a recepcí historických románů Sigrid Undsetové opírám o analýzu kulturní situace v Norsku a v Československu.

III.

Válečná léta znamenají naprosté utlumení: Undsetová byla vyřazena z veřejných knihoven v Německu i všech okupovaných zemích, tedy i v Norsku a Protektorátu *Böhmen und Mähren*. Jak v těchto letech českému čtenáři i překladateli chyběla, o tom svědčí Undsetovská exploze v letech 1945 – 1948. V časové mezírce mezi dvěma totalitními režimy projektovali čeští čtenáři do Undsetové hlavně svá přání mimoestetická – právě zde byla nejsilněji vnímána jako religiozní spisovatelka, jako útočiště konzervativních hodnot uprostřed kymácejícího se času. O tom svědčí i celkové vypravení vydávaných knih, proto se k tomuto tématu vracím později.

IV.

Padesátá léta jsou překladatelsky nejslabší dekadou, světová literatura se do české kultury vracela velmi pomalu až v 60. letech. Undsetová nevycházela v hektickém období Československého jara, její dílo evidentně nepatřilo k těm, po nichž se sahalo s největším hladem vybičovaným mnohaletou izolací jako tomu bylo v případě americké nebo francouzské literatury. Jedinou výjimkou byl nový překlad *Kristiny Vavřincové* z roku 1963.

V.

Čas návratu nastal paradoxně v době normalizace, povídky a romány Undsetové vycházely – jak bylo v tomto období běžné – ve vysokých nákladech a mohly tak oslovit i generaci svých prvočtenářů. Nikoliv nostalgie, ale úžas nad bohatstvím epického vyprávění ze světa do té doby neznámého, to je tón, který se ozývá v recenzích nebo doslovecích. Ruku v ruce s novou petrifikací normalizačního politického systému přinášela Undsetová možnost jistého úniku, který byl evidentně vnímán jako výraz tichého odporu. Proto vzrůstala autorčina obliba – jako jakési tajné dveře vedoucí mimo prostor osvětlený (nebo zastíněný) systémem.

VI.

Po pádu Berlínské zdi a vítězství sametové revoluce v Československu, které se mělo záhy přeměnit na Českou republiku, padala nejrůznější tabu, přeměna čtenářského vidění, ale i organizace kulturního života byla naprosto zásadní. Zájem o norskou literaturu neustával, ale nemířil zpět ke klasikům (až na Fröhlichova

Ibsena),³¹³ nýbrž z pochopitelných důvodů hlta nejnovější autory.³¹⁴ Jak Ham-sun, tak Undsetová byli na knižní trh vráceni jakoby zásahem odjinud, Hamsun ze světa akademického, Undsetová jako specifický plod diplomatických aktivit norské ambasády v Praze. Při srovnání se situací v Norsku kolem roku 2000, je třeba konstatovat, že česká kultura zmeškala posun zájmu směrem k autor-činým textům esejistickým a autobiografickým. Jsou totiž nejen přidavným souborem k beletrii, nýbrž skýtají recepčně a badatelsky nosné nasvícení díla i doby, jež by mohlo znamenat proměnu a obnovu recepčního akcentu i z české strany. K tomu však (zatím) nedošlo.

/In margine 8/

Je velmi obtížné rekonstruovat, co přišlo jako první: záměr nakladatele Ladislava Kuncíře vydat Undsetové román *Jaro*, nebo iniciativa překladatelů, tedy Karla V. Rypáčka a Emila Waltra? To jsou jména tří mužů, kteří reprezentují příchod Sigrid Undsetové do českého prostředí; jejich aktivity byly nahuštěné v několika měsících na přelomu let 1928 a 1929. Výsledkem byl první román v nakladatelství Ladislava Kuncíře v překladu Karla V. Rypáčka a široce pojatá studie Emila Waltera v Akordu. Následovala velmi hustá recepční síť na nestejných úrovních, signifikantní pro dynamické kulturní prostředí Československa 30. let. Dříve než se budu věnovat jednotlivým českým metatextům, které považuji za signifikantní, chci se krátce vrátit k fenoménu, jakým bylo nakladatelství Ladislava Kuncíře. Vlastní nakladatelství založil Ladislav Kuncíř (1890–1974) v Praze roku 1923. Jeho programem byla žánrová pestrost a především kvalita knih, a to jak ve smyslu kvalitních autorů, tak ve smyslu úrovně tisku a grafické úpravy publikací. Vydával překlady evropské literatury (Chesterton, Leskov, Claudel, Merimée), nositele Nobelovy ceny za literaturu z roku 1923, Wiliama Butlera Yeatse Z českých autorů byl jednoznačně nejvýraznějším Kuncířovým autorem Jaroslav Durych, následován Františkem Křelinou a Josefem Knapem. Na vydavatelském seznamu vidíme i Posledního Mohykána (J. F. Cooper) nebo Gulliverovy cesty (J. Swift). Přinejmenším polovinu z předválečných položek tvořily životopisy svatých, legendy, náboženská literatura a odborné teologické studie. Mezi „jeho“ autory patřili Jacques Maritain a Leon Bloys. Z této oblasti uvádím jeden příklad, který okrajově souvisí s Undsetovou; roku 1922 vyšla kniha Eucharistie a práce, její autor Erich Przywara chystal později rozsáhlou studii o Sigrid Undsetové, kterou však nedokončil. Kuncíř zprostředkoval zajímavá básnická díla přeložená (Anna

313 František Fröhlich se systematicky věnuje překladům dramát Henrika Ibsena do češtiny. Jeho překlady mají (podobně jako např. Shakespeare M. Hilského) charakteristickou poetiku, akcentující aktualizaci, terminologické zpřesnění, hovorovost a pointovanost dialogů. Souhrn překladů vyšel 2006 v dvoudílné publikaci, vydané Divadelním ústavem F. Fröhlich je držitelem Státní ceny za překlad (za rok 2006) a několika vysokých dánských vyznamenání.

314 Viz bibliografie překladů norské literatury na webové stránce <www.iliteratura.cz> [online] [2011-02-02].

Achmatová) i původní – právě u Kuncíře vydal své první dvě básnické sbírky Bohuslav Reynek (Žízň, 1921 a Smutek země, 1924).

Ze severských autorů vyšli ještě před Undsetovou v Kuncířově nakladatelství tito: švédský nobelista Verner von Heidenstam (oceněný 1916), dánský konvertita Johannes Jørgensen a dva spisovatelé islandského původu, totiž Gunnar Gunnarsson (jeho román *Jón Arason* popisoval působení posledního katolického biskupa na Islandu, popraveného se svými dvěma syny roku 1550), a Jón Svensson (*Islandské povídky* navazují na rozsáhlou sérii autobiografických vyprávění o malém Nonnim.)

/In margine 5/

První český text obsahující autorčino jméno je čistě informativní, běžná novinová noticka o udělení Nobelovy ceny za literaturu za rok 1928.³¹⁵ O několik týdnů později byl v Lumíru otištěn ojedinělý názor, že Undsetová byla jako laureátka volbou nevhodnou. Tématem krátké noticky není ani tak útok na dílo autorky, jež samo o sobě není nikterak blíže charakterizováno, ale spíše zklamání a rozhořčení nad tím, že nebyl oceněn český kandidát Otakar Březina. Tento text je psán autoritativní dikcí a podepsán H. J., z čehož usuzuji, že autorem byl člen redakčního kruhu Lumíru, Hanuš Jelínek.

/In margine 6/

Dne 8. prosince, v den tradičního ceremoniálního udělení Nobelovy ceny ve Stockholmu, vyšel v Lidových novinách jiný článek, který daleko překročil funkci informativní a představuje první český metatext. Dikce i kontextová povaha článku dovoluje domněnku, že se nejedná o článek přeložený, ale o původní text, jehož autor se skrývá za šifrou A.N. Vzhledem k jeho závažnosti jsem ho vložila v celém rozsahu do poznámek In margine.

/In margine 7/

Tento text (Lidové noviny 8. prosince 1928) je analýzou i komparatistickou syntézou, která vykazuje vysokou úroveň, zvláště při srovnání se stylem dnešních, často povrchních informací. Je to rozsáhlý, dynamicky postavený text, základním postojem komentátora je překvapení a údiv. Staví proti sobě kontrast jisté nevole k neznámému jménu na jedné straně a otevřenost, zvědavost na straně druhé. Vřazení do kontextu světové literatury je nejsilnějším argumentačním nástrojem tohoto diskursu. Nejprve odkazuje na u nás překládanou a recipovanou Lagerlöfovou, pak vkládá obsáhlé srovnání s novou německou literaturou a nakonec ji staví do jedné řady s velkými americkými epiky. „Jakže, na samém vrcholu soudobého tvoření slovesného – tázali se – měly by stát rozlehlé historické romány ze severského středověku, jež básnička zaměnila energickým rozhodnutími v analytické obrazy současné psychologie?“ Text klade otázku,

³¹⁵ Za předchozí rok byla cena udělena francouzskému spisovateli a mysliteli Henri Bergsonovi. Cenu ve Stockholmu si měl převzít společně s Undsetovou. Článek vyšel v Lidových novinách dne 16. listopadu 1929. Viz příloha č. 4 této práce (soutis číslo 1/C/1928).

zda si středověké dějiny Severu vůbec zaslouží tak vysokého mezinárodního uznání, vzápětí však při pokusu o odpověď naplno rozevívá dichotomii díla Sigrid Undsetové – názor je vysloven jasně: vždyť nejde o historii, ale o psychologii, zde blíže charakterizovanou jako „současnou psychologii“ – evidentně ne ve smyslu současného oboru např. psychoanalytického, ale psychologii současného člověka. To je věta klíčová a má širší dopad než jen na pochopení tohoto článku. Epičnost je v textu označována jako základní, nosná osa vysoké literatury, jako ztělesnění rovnováhy v literární architektuře. Podtrhuje „tvar“, „skladný, výpravný obrys“ jako charakteristický rys struktury díla. O autorčině původnosti hovoří pasáž, že autorka přináší nikoli „trpné“ – tedy pasivní, přejaté argumenty, ale originální umělecký vklad. Odkazuje se k „syntetickému“, „komplexnímu“ obrazu znázorňovaného (tedy vnějšího světa i lidského nitra). Článek neváhá shromáždit i možné kritické výhrady proti autorčinu estetickému projektu, např. popisnost, ale odkládá je jako neplatné. Implicitně poukazuje se v článku na tradiční literární rysy včetně realismu. „Úctyhodný rozsah“ je součástí charakteristiky tohoto typu literatury, v případě Undsetové velmi relevantní. Pro náš kontext je zajímavé, že je zde zmíněn i čtenář, který v této literatuře „zapomene na spěch“. To je možno interpretovat tak, že Undsetová vyžaduje zklidnění, ztišení, koncentraci, autorka nabízí jakési vystoupení z času. Čtenář se může nechat vést do nových světů, které se před ním rozkrývají. To je evidentně pozvání k něčemu novému, co je zde označeno za směrodatné pro (tehdy) současnou evropskou literaturu.

Průlomová studie Emila Waltera vycházela na pokračování formou tří článků v kulturní revue *Akord*, a to v jarních měsících 1929.³¹⁶ Prakticky paralelně se vznikem studie vyšel první Undsetové překlad do češtiny *Jaro*, přetlumočený K. V. Rypáčkem. Z tištěných artefaktů, které jsem měla k dispozici, nevyplývá, nakolik se jednalo o počín po domluvě mezi oběma aktéry za účelem fundované propagace čerstvé nositelky Nobelovy ceny. Nakladatel Ladislav Kuncíř však ve svých vzpomínkách uvádí, že se pro uvedení Undsetové rozhodl ještě předtím, než se dověděl o Nobelově ceně.³¹⁷ Je známo, že K. V. Rypáček byl svědomitý, a tedy ne rychlý překladatel, volba tedy padla na dílo menší rozsahem. Rypáček byl v zápětí angažován k překladu románů *Hořící keř a Gymnadenia*. Avšak trilogii *Kristina Vavřincová* (KL) už byla zadána právě překladateli Emilu Walterovi. Podle bibliografických údajů to vypadá, jako by KL vycházela zároveň ve dvou nakladatelstvích – u L. Kuncíře a ve Vyšehradu.³¹⁸ Skutečnost je však jiná; Kuncířovo nakladatelství se svým kvalitním programem a vysokými cíli nepřechálo velkou hospodářskou krizí. Kuncíř však byl povolán na vedoucí místo do nově založeného Vyšehradu. Vyšehrad převzal vydávání trilogie KL,

³¹⁶ Emil Walter: *Sigrid Undsetová*. *Akord* 1929, s. 84–86, s. 317–320, s. 131–134.

³¹⁷ Srov. L. Kuncíř: *Život pro knihu*. Londýn 1985, 22. sv. edice Promluvy, s. 137.

³¹⁸ Srov. M. Juříčková: *Zur Tschechischen Rezeption der historischen Romane von Sigrid Undset*. In: BBN, R 7, 2002, s. 199–202.

kteřé Kuncířovo nakladatelství nestačilo dokončit; tak se stalo, že Sigrid Undsetová se stala jedním z erbovnic jmen nakladatelství Vyšehrad, které ji vydávalo do roku 1990.³¹⁹

K překladatelskému snažení Rypáčka a Waltera se razantně přidal i Hugo Kosterka, svým rozsahem a záběrem legendární překladatel z norštiny. V roce 1933 dokončil skoro osmdesátiletý Kosterka ságu Olava Duuna *Lidé z Juviku*, po všech stránkách náročné dílo, a během několika málo měsíců vydal *Jenny*, skandální román Sigrid Undsetové z roku 1911. Zkušený Kosterka evidentně vycítil význam Sigrid Undsetové pro české prostředí, proto se vzápětí s plnou vervou pustil do nejrozsáhlejšího textu Undsetové – tetralogie *Olav Audunsson*, kterou českému publiku zprostředkoval Vyšehrad. Z indicií je zřejmé, že o Undsetovou se sváděl mezi zprostředkovateli určitý souboj, avšak Rypáček žil trvale v Bratislavě a byl zavalen jinými úkoly, Emil Walter opustil Prahu v diplomatických službách (před válkou byl kulturním atašé ve Stockholmu). Předkládaná práce se sice nezaměřuje na kritiku překladu, ale na okraj mohu zmínit, že Kosterkova Undsetová je při všech problémech kvalitnějším, konzistentnějším překladem než jeho Duun. O životnosti jeho překladů svědčí i to, že Kosterkova verze *Jenny* vyšla bez úprav ještě v roce 1972.

Hlavními spolupracovníky revue Akord byli Durych a Dostál. Jaroslav Durych navíc pravidelně přispíval v nejrůznějších formátech – články, poznámkami, esejemi. Durychův styl se projevoval jako esejistický, pointovaný, často s kritickým ostnem, jeho texty se ve svých reakcích na aktuální problémy blíží onomu žánru, který se o tři čtvrtě století později (a v jiném médiu) označuje jako „blog“. Jaroslav Durych se nikde nezmiňuje ani o norské literatuře ani o samotné Undsetové. Přesto se nemohu zbavit dojmu, že fyzická blízkost textů Jaroslava Durycha a Emila Waltera navozuje nejen na stránkách Akordu jistý duchovní dialog. Navíc romány Jaroslava Durycha vycházely v Kuncířově nakladatelství, stejně jako Undsetová. Intertextuálně jde ve vztahu Undsetová–Durych přinejmenším o architextovost, a to na několika úrovních: příslušnosti k žánru a tématu historického románu a příspěvky do dobové polemiky na aktuální témata pod hodnotově podobným úhlem pohledu. Undsetová i Durych se ve svých esejích odvolávají ke stejným autoritám, např. k francouzským katolickým autorům (P. Claudel, J. Maritain, L. Bloy).

Emil Walter začíná popisem míst, v nichž Undsetová žila a vyrůstala, vyvolává neutěšený, stíněný dojem; abstrakcí z tohoto pozorování je mu dvojice sloves: „rezignovat a toužit“. Těmito psychologickými antagonismy charakterizuje Walter autorčinu osobnost i autorčiny hrdinky. Ba více: v tomto napěťovém poli autorčina vnitřního světa probíhá polarizace idejí. Walter tedy nevychá-

³¹⁹ Nakladatelství Vyšehrad vlastní vydavatelská práva i dnes, ale v roce 2005 explicitně potvrdil nezáměr o vydávání jakéhokoli díla od Undsetové (soukromá korespondence – mail 2006). Posledním realizovaným titulem byly *Šťastné roky* (1990).

zí z témat, ale z idejí. Podobně i ve vztahu k autorce: mimo úvodní zmínky, že „dětství a mládí prožila v Oslo“ (používá tehdy nové označení, hlavní město bylo z dřívější Kristianie přejmenováno v roce 1925), neuvádí žádná biografická fakta. Rozepisuje se o tématech i obsazích, ale nikoliv samoúčelně, v nejlepších pasážích jde bezmála o „paralelní kontemplaci“. Suverénní esejistický ráz studie je podtržen tam, kde uvádí zajímavé formulace, aniž by je blíže rozváděl nebo odůvodňoval. „Je moralistkou z určitého, solidního, tak řečeného staromódního životního názoru či životní nauky: opustí-li člověk zdravé, přírodou vytčené, původní zákony, jež jsou vloženy do mysli každého jednotlivce, ztrácí sebe sama [...]“. ³²⁰

Emil Walter je zde na stejné vlně se závěry Liv Bliksrud(ové) o šedesát let později. I ona vidí ve svých doktorských tezích *Natur og normer* Undsetové zakončení v přírodním řádu jako nejvyšší hodnotu a konstitutivní rys jejího uměleckého světa. Walter uzavírá první část trochu záhadnou větou: „Undsetová je nesporně větší spisovatelkou než umělkyní“. Tato slova nedovedu interpretovat jinak než že „spisovatelka“ je totéž co architektka textového a fikcionálního světa, kdežto „umělkyně“ odkazuje k básnictví, k detailu, k dikci. Jak problematická je její práce s básnickým jazykem, o tom jsem psala v závěru kapitoly o autorce (Poeta doctus). Druhý díl článku Emila Waltera se věnuje autorčiným dílům, a to nejen románům a povídkám, ale i básnické sbírce z mládí, kterou charakterizuje jako „formálně poněkud nejistou, ale hluboce osobní“. Třetí, nejrozsáhlejší část Walterova textu se zaměřuje na autorčinu historickou tvorbu. Označuje její díla za „historické romány ve zvláštním smyslu.“ Poprvé se zde objevuje název knihy, která později vyšla s poněkud modifikovaným titulem: „Kristin, dcera Lavransova“ a dotýká se diskursu psychologického:

Veškerá psychologická látka z autorčiny tvorby o současnosti je zde roztavena. Je to poměr mezi mužem a ženou, když se navzájem dobyli a kdy mají uskutečnit svou lásku ve všedním dnu, poměr dvou různých lidí, kteří se mají navzájem podle sebe zařizovat. Básnířka jsem vtěsnila všechno: všechny drobné urážky, slova, jež raní, slova, jež se kladou na duši jako balsám, slova, jež se zarývají do těla jako trny a jítří bolest při každém doteku. Ale uprostřed toho všeho plane rudá hranice lásky, v neklidu, v bouři, živena snad právě tímto neklidem a bouří. Nejde tu o štěstí nebo neštěstí, ale o bytí či nebytí.³²¹

O *Olavu Audunssønovi* píše s velkou pozorností. (Lingvisticky správně překládá první díl jako „z Hestviku“, toho se ovšem Kosterka nepřidržel a prosadil Hestviken, tedy s určitým členem, což pak v češtině zdomácnělo).³²² Walter vyslovuje i kritické výtky k tetralogii.

³²⁰ E. Walter: *Sigríð Undsetová*. In: Akord 1929, s. 84.

³²¹ Op. cit., s. 133.

³²² Zabudování postponovaného členu u podstatného jména do českého titulu zvolili i jiní překladatelé, např. Břetislav Mencák pro knihu Astrid Lindgrenové *Děti z Bullerbynu*.

Avšak přes tyto shody a opakování je čtenář brzy uchvácen bohatstvím, silným a mocným životem tohoto zvláštního světa. Sigrid Undsetová přehlíží zástupy rodů a jednotlivců a vytyčuje jejich individualitu, život pro sebe, bez jiné soudružnosti než rodové solidarity, jež je nejvyšším mravním příkázáním. Ale vedle tohoto mravního příkázání rodu, jež temení z norského pohanství, a začasť v opaku k němu, jsou křesťanská mravní příkázání. Nesplynula ještě s životem těchto lidí cele a úplně, a proto je hrůza z hříchu tím větší, a pocit, že ses nepodrobil Boží vůli, palčivější. Z tohoto rozporu vzniká u Sigrid Undsetové konflikt a to je problémem temné knihy o Olavu Audunssönovi.³²³

Emil Walter podobně jako jeho následovníci, vnímali Undsetovou jako zaměřenou na otázky lidské existence, tedy také na etiku. Její dílo představuje etické, hodnotové kontinuum. Emil Walter si je zřetelně vědom propastných rozdílů mezi poetikou KL a OA. Nikde nepoužívá ani výraz „experimentální“, „modernistický“ nebo „fragmentární“, ale je evidentní, že běžná terminologie naráží při charakteristice tetralogie na hranice svých možností. Referát o prvním díle tetralogie uzavírá Walter následovně:

Když první část díla se skončí, stojí tu Olav unaven a uondán uprostřed sítě nevyřešených konfliktů a s tíhou nevyzpydané vraždy na svědomí. Až potud se dá děj reprodukovat. V díle „Olav Audunssön a jeho děti“ děj jakoby ustal a přenesl se do Olavova nitra v nesčetných krisích a komplikacích.

Formulace „až potud se dá děj reprodukovat“ a „děj jakoby ustal“ jsou pro mne kardinálními výroky o povaze poetiky Undsetové, podporují mou tezi o náznačích modernismu v díle, které v pozdějších reakcích doceněny nebyly. Svou studii končí Walter v podobném duchu, jak začal – čtenářský zážitek je přetaven v celostní syntézu, třebaže impresionisticky formulovanou. „Básniřka nás vedla hlubokými údolímí a prudkými proudy, k nejvyšším rozhledům, nepohodou a bouří, slunečným úpalem a parnem.“ Poslední pohled patří příznačně Olavu Audunssönovi, přičemž Walter je přesvědčen, že časový odstup v budoucnu umožní adekvátní hodnocení – naděje, která však svého naplnění zatím nedošla:

A máme ještě Olava Audunssöna příliš blízko před sebou, abychom mohli zcela změřit rozměry díla. Je zbudováno, zceleno a dokonáno s tak mohutnou inspirací, s tak pronikavou visionářskou silou, že jakákoliv námitka a jakákoliv otázka zmlká. Přijímáme, skláníme se v nábožnosti před jeho velikostí. A děkujeme...

Tato studie nepojednává o historicismu, o věcné správnosti historických popisů a faktů. Jednoznačně implikuje úvahy o fikčním světě, kterým Undsetová proniká do mysli a srdce čtenáře a oslovuje jeho kognitivní a emotivní vnímání. Studie Emila Waltera je zásadním příspěvkem k recepci Undsetové v českém prostředí. Je evidentní, že právě tento metatext signalizuje, otevírá vnímatelskou per-

³²³ Op. cit., s. 323.

spektivou potencionálních českých čtenářů. Staví na horizontu očekávání, staví na našem kontinuálním zájmu o norskou literaturu. Třebaže je chronologicky první metatextovou studií, nepředstavuje kvalitativně první stupínek na pomyslné cestě vzhůru k vrcholům poznání autorčina díla. Ačkoliv byl první, viděl a hodnotil naprosto jasně. Neboť nikoliv chronologie je pro recepci určující, ale adekvátnost. A ta u Waltera dosahuje vrcholu. Walterova studie představuje dynamický dialog s vysílajícím textem.³²⁴ V této souvislosti je třeba podtrhnout programní úsilí Ladislava Kuncíře, který se k Undsetové vracel v nejrůznějších kontextech. Jako příklad uvádím jedinou báseň Undsetové, která vyšla česky, a to v Kuncířově ročence.

/In margine 8/

V následující části podávám komentář k dalším českým paratextům o Sigríd Undsetové. Soupis primárních zdrojů pro mé rešerše uvádím v příloze, zde i tam zachovávám chronologický vývoj. Šlo o to, shromáždit všechny relevantní reakce na Sigríd Undsetovou a její dílo a zprostředkovat jisté panorama české recepce.

Podle Genetta jsou texty, jež jsou připojené přímo ke knize označovány jako peritexty (tituly, podnázvy, pseudonymy, předmluvy, doslovy, mezititulky, poznámky, texty na záložce, tiráž), texty doprovázející knihu po jakési vnější elipse označuje jako epitexty (reportáž, rozhovor s autorem nebo nakladatelem); existují i epitexty privátního charakteru jako korespondence, deníky, náčrty budoucích textů apod. Metatextem označuje nejen literární kritiku a odborný text literárně historický, ale jakýkoliv druh textu, který je odvozen od textu jiného (ten se označuje jako prototext). Podle funkce můžeme rozlišovat metatexty informativní (např. citace či různé rejstříky a seznamy), hodnotící (např. recenze, ale také pamflet či apologie) a překladové (jak z jednoho sémiotického systému do druhého (například filmová adaptace knihy), tak z jednoho jazyka do druhého).³²⁵

Genette zmiňuje rovněž paratextualizaci. Paratextualizace je proces, při němž potenciální čtenář či kupec knihy prochází kratší či delší „chodbu“ knihy. Chodbou je zde myšlen prostor, jenž je zaplněn verbálními či neverbálními texty, které obklopují autorský text a jsou provázejícími každého nově přichodícího, který do virtuální knižní chodby nahlédne, vstoupí do ní, nebo prochází do nitra knihy k primárnímu textu. Tyto texty, vlastně průvodci, lákají a vábí potenciálního čtenáře či kupce, přesvědčují ho o rozhodnutí vstoupit až do textu (někdy pouze text v materializované podobě mít a vlastnit) a informují či in-

³²⁴ A vzhledem k tomu, že K. V. Rypáček ani Hugo Kosterka se do komentářů metatextového charakteru nepouštěli, zůstává Walterův text unikátním dokladem o všestranné přípravě prvního překladatele Kristiny Vavřincové.

³²⁵ Müllerová, Lenka: Reklamní aspekty sekundárních knižních textů v devadesátých letech 20. století (Disertační práce). Dostupné z <http://is.muni.cz/th/117754/ff_d/?lang=en;id=121545> [online] 2010-08-10.

struují ho o tom, co jej čeká na konci chodby. Tímto procesem jsou pak schopny i usměrňovat a spoluvytvářet pozdější čtenářskou recepci.³²⁶ Při práci s periodiky z třicátých let jsem si uvědomovala šíři a intenzitu tohoto způsobu prezentace Undsetové, snad nejsilněji v reklamních anotacích na stránkách *Rozhledů* a *Literárních novin*.

Následující analýzy se vztahují k vybraným textům, jejichž seznam je soustředěn v příloze č. 4 předkládané práce. Tam je také vysvětlen způsob značení zápisu. Původ citátů je v těchto pasážích zřejmý, proto jej do poznámek neuvádím.

5/B/1932

Josef Knap: Undsetová a Duun.

Rozhledy, roč. I, s. 21.

Josef Knap vystupuje v této studii jako autorita detailně obeznámená nejen s oběma literárními současníky, ale také s dosavadní česko-norskou kulturní výměnou. Zájem o severskou literaturu vidí v širších vývojových souvislostech české kultury – doslova uvádí, že (zájem) v poslední době znovu zesiluje, vlastně nikdy neustal, třebaže byl po válce značně utlumen. Významná je souhrnná pasáž o recepci norské literatury včetně Undsetové. Undsetové dílo však není schopen akceptovat celé, explicitně odmítá považovat její „román konverze“ *Gymnadenia* za přínosné literární dílo, neboť zde „básnířku potlačila katolická myslitelka.“

Knapova díkce prozrazuje, že je velmi dobře informován o kulturním životě na obou březích česko-norské komunikace, komentuje mimoliterární průvodní jevy jako neblahé osudy nakladatelství Ladislava Kuncíře a překlad Emila Waltera. U *Kristiny Vavřincové* (KL) si všímá „rozlehlosti koncepce“, „tvorby velkých osudů, velkých citů, velkých idejí.“ „Dílo však nepsal historický romanopisec“ – ani Knap nemůže přejít mlčením historiografický diskurs: „Nepsala historický román v pravém slova smyslu, zajímal ji vnitřní rytmus života, kouzlo ve vzduchu. Podává dílo bez historických výjevů, dílo o norské dívce, o norské ženě, jemuž pozadí z daleké minulosti selského života dodává jen zvláštní zajímavý půvab.“ Knap evidentně vnímá minulost jako kolorit díla.

Záměrem Knapovy studie je srovnání Undsetové s jejím generačním současníkem, prozaikem Olavem Duunem, který byl rovněž několikrát navržen na Nobelovu cenu. Undsetovou vidí jako „básnický vypjatější“, Duuna jako „zemitějšího“. Srovnání však nemůže být rozvinuto v plně šíři, neboť tato esej vznikla ještě před vydáním historické ságy *Lidé z Juviku*. Česky vyšel Duun nejprve v překladu Hugo Kosterky v Topičových Bílých knihách (*Hoši z ostrova*). Knap sice pravděpodobně norský nemluvil, celkem obsírně se zmiňuje o napětí mezi dvěma oficiálními variantami norštiny. Upozorňuje na tento kontrast a poznamenává: Undsetová píše konzervativním riksmålem, Duun západonorským dia-

³²⁶ Ibid.

lektem, který je bližší landsmaalu, přičemž prorokuje dynamičtější budoucnost mladému landsmaalu. Mezi oběma autory předpokládá jistou rivalitu, vždyť před oznámením o udělení Nobelovy ceny se prý rozšířila falešná zpráva o tom, že laureátem je Duun. V této domněnce se však Knap mylil, neboť faktem zůstává, že Undsetová ve svém nobelovském proslovu zmínila právě Duuna jako toho spisovatele, který by si toto ocenění zasloužil více než ona. Knapův rozsáhlý článek je asi redakčně drasticky zkrácen, neboť nemá žádné shrnutí nebo explicitní závěr. Knapův text nezapře autorův hlubší zájem o poetiku Duunovu, která je evidentně bližší jeho naturelu; Undsetová zde posloužila spíše jako referenční rámec, z něhož se dalo vyjít pro autorčinu obecnou známost.

16/B/1936

Jiří Teska: Tragédie lásky a viny.

Rozhledy, roč. V/ 1936, č. 16, s. 128.

Text je jako jeden z mála rozvržen na celou tiskovou stranu a jako doprovod je navíc otištěna jediná podobizna autorky české proveniencie.³²⁷ Že byly články a recenze provázeny více či méně zdařilými fotografickými reprodukcemi autorčiných podobizen, to bylo běžné, tady se však jedná o unikát: Recenzi doprovází grafické zpracování autorčina portrétu, autor je umně skryt za monogramem RM. Při pátrání po původci tohoto zdařilého portrétu v tiráži Rozhledů jsem musela vyloučit Eduarda Miléna, který tou dobou přispíval do Lidových novin. Slovník zkratk výtvarných umělců³²⁸ mne však dovedl k rozluštění záhady: Autorem portrétu je Rudolf Mates, významný ilustrátor období mezi dvěma válkami. Autorčin široký obličej je zde vážný, ale vlídný, ústa s výraznými, sevřenými rty. Není náhodou, že portrét korunují oči, jejich zkoumavý pohled je namířen právě ke čtenáři. Jak autorčin habitus, tak drobné detaily prozrazují, že výtvarník byl s dílem Undsetové důvěrně seznámen. Charakteristický účes, na oblečení ozvěny ozdob, které by mohly implikovat historický кроj a především kříž, připomínající lilii. Je to replika papežského vyznamenání, které jí bylo uděleno v roce 1929? Je evidentní, že umělec tímto drobným dílkem nezůstal při pouhé ilustraci nebo informativním doprovodu textu, ale tvořivě přetavil mnohé z kardinálních rysů autorčina života i básnictví.³²⁹

Text Jiřího Tesky je zaměřen velmi osobně až apelativně. „Jestliže nás o tvůrčím rozmachu Undsetové ještě nepřesvědčila *Kristina Vavřincová*, pak *Olav Audunsson* dokonale naplňuje míru našeho obdivu.“ Už z tohoto plurálu vyplývá, že autor se staví na stranu čtenáře, proto je tato recenze u příležitosti vydání historické tetralogie OA velmi bezprostřední, v pozitivním a adresném tónu. Rekapituluje celkem podrobně obsah textu, tedy vývoj vztahu Olava a Ingunny. Základním

327 Viz grafická příloha této práce.

328 *Signatury českých a slovenských výtvarných umělců*. Sestavil Petr Pavliňák. Ostrava: Výtvarné centrum Chagall 1995.

329 O Rudolfu Matesovi viz Karel Cyprián (2004): Rudolf Mates dostupné z: <<http://pratele.pa.kraje.sweb.cz/osobnosti.htm>> [online] 2010-09-10

recepčním východiskem J. Tesky nejsou jako u jiných náboženské premisy, ale literární a obecně kulturní souvislosti. Ve shrnutí OA pracuje s pojmy „osud“ a „ryzí epická tragédie neobvyklé velikosti“. Jako mnozí jiní recenzenti vyzdvihuje Teska pojem „osud“ a poukazuje za jeho protiváhu, náhodu, která dopad osudu zmírňuje. Závěrem se Teska znovu obrací přímo na čtenáře: „Čtete jen a neukryvejte se do pancířů, nechte na sebe naléhat tyto nezkrotné poryvy větru a krve a nárazy řádu. A pochopíte, že Undsetová, při tom, jak krásně se čtou ty romantické příběhy, plné kouzla zašlosti i kouzla vzkříšené životnosti, je autorkou téměř teologické přesnosti a hloubky, jedním ze zjevů, jimiž moderní próza si staví pomník nejtrvalejší. Že to snad není četba pro duchy prostřední, jest jen její předností.“ Pojem moderní zde vnímám spíše ve významu „současný“, spíše než modernistický. Zároveň formuluje Teska kategorizaci čtenářského publika: Tato četba vyžaduje jistou úroveň čtenářského ustrojení – znalosti a připravenost čtenářsky uchopit a náročný text. Tímto vyjádřením Teska implicitně rozlišuje populární Kristinu a Olava, který může oslovit jen nemnohé. Tento článek Jiřího Tesky představuje svou dikcí i svým výtvarným doprovodem velmi zajímavý příspěvek k recepci Undsetové.

17/B/1937

Václav Renč: Soudobý román Sigridy Undsetové (Ida Alžběta).

Rozhledy, roč VI/1937, č. 13, s. 134.

Román *Ida Alžběta* je zde chápán jako obohacení „skvělé galerie ženských postav“. Básník, dramatik a překladatel Václav Renč (1911-1973) otevírá svou recenzi slovy: „Tato kniha je vlastně exposicí úžasného duševního dramatu, které dějově jako by se ani neuzavíralo v knize, ale uzavírá se v duši čtenáře.“ Renč tedy jasně vnímá přesah textu do čtenářova univerza, tato kniha je Václavu Renčovi záležitostí k paralelním úvahám o životě.

Recenze obsahuje důležitou pasáž o autorčině narativu, o metodě: „Nejedná se o žádné sugerování atmosféry“, Renč se s charakteristickou dikcí obrací přímo na čtenáře, účastníka recepčního procesu tam i tady: „Máte dojem, že dokonce ani nevypráví obvyklým epickým způsobem, sprádně v jasném pořádku příběhy plné vzruchu. Ne, je tu spíše spousta dialogů, které jsou tak přesným zápisem jakýchsi skutečných diskusí, bez stylistických fines a básnických metafor, že by nás klidně mohly i nudit – kdyby nešly tak do živého.“ Václav Renč se dotýká charakteristického rukopisu autorky projevující se nejen v této knize. Zdálnivá rozvolněnost stylu, logika kompozice, nepřítomnost rétorických figur; jako by Undsetová byla básníkem bez jazyka. Její způsob vyprávění, prostota, šíře zkušeností, bohatství a spletnost dějů jsou jako stvořeny k tomu, aby se romány Sigrid Undsetové staly nejširší lidovou četbou „Ale jejich vlastní tíhu a jas pochopí jen nemnoho čtenářů.“ Václav Renč zde dokonce připouští, že příběhovitost by se mohla stát kořistí populární literatury, sám je naopak přesvědčen, že pravá esence Undsetové je možná přístupná jen čtenářské elitě. To je konstatování výlučnosti, které by jistě narazilo na polemiku v autorčině vlasti, jež tíhne k rovnostářství ve všech

oblastech společnosti a také v kultuře. Renč jako by ve své recenzi reflektoval celé dílo, nejen vybrané prózy ze současnosti, když píše: „Sigrid Undsetová se zařadila opravdu mezi ty největší, kteří se ponořili hluboko do své doby, pochopivše její nejskrytější bolesti a porušení a stanuli na prahu času, který už není datován. A její obecná, propastná znalost lidské duše si nezádá s žádným z těchto největších, ať se jmenují třeba Shakespeare, Balzac, Dostojevskij.“

19/B/1937

Fráňa Velkoborský: Nový román velké Seveřanky.

Literární noviny, roč. X, č. 12, s. 7–8.

Recenze Fráni Velkoborského³³⁰ v Literárních novinách je svědectvím o vrcholné fázi recepce Undsetové mezi dvěma válkami. S naprostou samozřejmostí počítá se čtenářem zkušeným, o Undsetové dobře informovaným. Velkoborský vychází ze srovnání obou epejí, přičemž OA je mu stupňováním „neobyčejně vyspělého a všestranně ukázněného umění vypravěčského.“

Nevyhýbá se ani aspektu historiografickému, totiž že „Undsetová v obou románech nečiní rozdíl mezi minulostí a přítomností“, aniž by blíže specifikoval důvody své diagnózy, takže čtenář se může dohadovat, zda má Velkoborský na mysli aspekt psychologický, časový či jiný. Myšlenkovým základem této dynamické recenze jsou náboženská triáda „hřích-pokání-milost“. K naratologické charakteristice se Renč rozepisuje do hloubky: Autorka je stejně „rozeným epikem jako psychologickým znalcem lidských duší i jemným básníkem.“ Velkoborský používá pojmy „harmonie“, „ukázněnost“, „jednolitost“, „hloubka“, „plastičnost“. Právě hlubinný rozměr textu, způsob vyprávění „až do kořání, ke kořínkům, k místům nejjemnějšího, nejcitlivějšího a nejbolestivějšího styku lidské bytosti s půdou (...)“ vyzdvihuje Renč, když se zaměřuje na syntézu nad Olavem Audunssonem i ostatními díly Sigrid Undsetové. Je charakteristické, že Velkoborský vnímá umění Undsetové jako nacházející se v napětovém poli mezi realismem a „duchovním pojetím“.

18/B/1937

Erich Przywara: Sigrid Undsetová.

Rozhledy, roč. IX, č. 18, s. 134.

Ve stejné době vyšel v Literárních novinách text Ericha Przywary (a současně shodná, jen zkrácená verze článku v Lidových novinách) s názvem „Sigrid Undsetová“ a podtitulem „Z velké studie“. Text je koncipován široce a ne vždy dostatečně pointovaně, také stylistická úroveň českého jazyka je sporná. Rétorickou dikcí, ve stylu a charakteru odkazů – silněji biblických než undsetovských, vzbuzuje článek spíše dojem kázání nežli eseje. U Undsetové zásadně rozlišuje mezi díly „katolickými“ a „předkatolickými“. Značně nemotivovaně se

³³⁰ Fráňa Velkoborský (1900–1970), český básník, dramatik, autor knih pro děti, překladatel a popularizátor Severu. Jeho syn Jan Petr Velkoborský (nar. 1934) je překladatel z finštiny.

několikrát objevuje formulace o lámání chleba „mezi katolicismem a komunismem“, z čehož vyplývá, že autor studie si přál signalizovat autorčin, ale neméně také svůj politický názor v době, kdy se v Evropě začalo schylovat k tragickému válečnému konfliktu.

Mírně upravená a poněkud zkrácená verze vyšla 14. 5. 1937 v Lidových novinách, u jména Erich Przywara stojí zkratka S. J. (*Societas Jesu*, Tovařstvo Ježíšovo, člen jezuitského řádu). Pokud se mi podařilo zjistit, samostatná publikace o díle S. Undsetové se v rozsáhlé bibliografii P. E. Przywary nenachází.³³¹ Zato je tam zajímavá zmínka o jeho duchovním přátelství s Edith Stein(ovou), o níž se zmiňuji na jiném místě.

27/A/1948

Monografie *Hvězdy severu*.

V publikaci *Hvězdy severu* Gustava Pallase zaujímá Norsko největší prostor. A nejrozsáhlejší portrét mezi norskými spisovateli má Sigrid Undsetová. „Dílo této umělkyně jest obrazem určité doby, ne sice moderní, ale nám ještě blízké.“ Toto jsou úvodní slova oddílu věnovanému Undsetové; signalizují jistou nadnesenost Pallasova stylu, ale i nesrovnalost, jež si žádá bližší vysvětlení – je tou „dobou ne sice moderní, ale nám ještě blízkou“ období kolem první světové války, v níž autorka tvořila, nebo středověk, který tematizovala? Z následujících slov odvozují, že Pallas měl na mysli první alternativu: „Jest aktuální tím, že si troufala hodnotit a často i odsoudit jevy konservativně vžitě a pokládané za nepopiratelný nárok moderního člověka.“

Pro styl Pallasův je zde – podobně jako v ostatních jeho studiích a esejích o skandinávské literatuře – charakteristická jistá patetická nadnesenost dikce. O následcích druhé světové války píše: „Staré rodinné sídlo bylo vypleněno a celé dílo největší národní umělkyně zničeno.“ Tím starým rodinným sídlem má být asi Bjerkebek, jenže v tomto domě kompletní rodina nikdy nebydlela, Undsetová si usedlost pronajala po rozchodu s manželem, později zakoupila

a postupně dotvářela podle svých praktických požadavků a představ. „Celé dílo zničeno“ – není jasné, jaké dílo. Jistě: stavba, v níž žila a tvořila, zničena byla, ale její literární dílo se šířilo po celém světě a nebylo bezvýhradně vázáno na artefakty, které mohly dojít ke škodě. V Pallasově textu se zřetelně projevují rysy, na něž jsem upozornila v souvislosti s životem autorky: její biografie je látkou, jež se stala mýtem a symbolem, aniž k tomu byla zapotřebí skutečná fakta nebo proniknutí do povahy díla.

Nechci se zdržovat u toho, že Pallas má ve svém textu řadu neúplností nebo chyb (chybně je uvedeno místo narození autorky), avšak jeho formulace vynikají nepřesnostmi, které dnes nemůžeme označit jinak než za „neúnosné“. O pro-

³³¹ Srov. heslo Erich Przywara (1889–1972) – Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon. Přístupný z <http://www.bautz.de/bbkl/p/przywara_e.shtml> [online] 2011-03-03.

blematické podobě jazyka Sigrid Undsetové jsem se zmiňovala v závěru první kapitoly této práce. G. Pallas však podává naprosto jiný obraz:

Velké umění prokázala Sigrid Undsetová již vytvořením řeči v těchto románech; je to samo sebou činem, znamenajícím velkou, snad poslední etapu v boji mezi oficiálním, dánským riksmálem a lidovou řečí norskou, v boji, který od dob Wergelandových trval, byl Björnsonem vyvrcholen a Undsetovou dobojován v znamení smíru mezi oběma. Je to řeč moderní, bohatě protkaná jadrnými idiomy mluvy lidové, řeč živá, svěží, působivá, mohutná a krásná.³³²

Formulace jsou často chaotické, ačkoliv byl Pallas schopen číst norské texty v originále; podobně v pasáži o obsahu *Olava Audunssøna* není poznat, zda referuje o téže knize, kterou jsem četla já. Podstatnější je možná Pallasův komentář k historickému diskursu. „Zevní kolorit historický nahrazen spíš důvěrným proniknutím myšlenek, citů a vášní těchto lidí, a přítomnost je do minulosti tak promítnuta, že ani takřka není mezi nimi hranic a vše splývá v jediný mohutný obraz, předvádějící dění lidské z hlediska věčnosti.“ Zdůrazňuje, že autorčiny postavy – středověcí lidé „mluví, myslí, cítí jako člověk dneška“. Právě toto rozkmitání parametrů časovosti, toto přetavení času v nadčasovost je charakteristickým paradigmatem všech novějších interpretací, které směřují k adekvátnosti. Gustav Pallas vydal své portréty skandinávských spisovatelů *Hvězdy severu* po provedeném komunistickém puči, kniha se tak na dobu několika desetiletí stala posledním metatextem, který byl svými kulturními kořeny přímo napojen na svobodu projevu demokratického Československa. Pallasovy analýzy a podobizny jsou tečkou za předválečnou česko-skandinávskou kulturní vzájemnosti.

Horizont očekávání namířený směrem k Severu měl specifickou dynamiku a vstřícnost. „Horizont očekávání“ není samozřejmě totéž, co „očekávání“ v běžném smyslu, neboť očekávání může být naplněno, uspokojeno. Horizont očekávání patří do sociálního nevědomí, je to neuvědomělá reakce. Horizonty textů-kultury se mohou protnout, může dojít k jejich splynutí. Recenze a kritiky z pera českých čtenářů-komentátorů tento fakt dokumentují a dotvrzují. Kontinuální proces recepce norské literatury, konkrétně Sigrid Undsetové, byl v meziválečné době organicky propojen s působením širšího kulturního a duchovního kontextu.

V této souvislosti je důležité znovu zdůraznit, že nebeletristická část díla Sigrid Undsetové nebyla do češtiny přeložena, nebyla tedy ani komentována a recipována. V rámci beletrie se vedle zvolených historických románů nachází i „romány ze současnosti“, další podskupinu tvoří texty s autobiografickou tematikou, které nebyly neznámé. České metatexty odkazují tradičně ke dvěma

332 G. Pallas: *Hvězdy severu*. 1948, s. 63.

esejům, totiž ke *Kvindesynspunkt*³³³ a *Katolsk propaganda* – zcela jistě pro jejich výrazně programové názvy. Většina nebeletristických textů je české kultuře zcela neznámá, což znamená, že obraz Undsetové není přes vysoký počet existujících překladů z české perspektivy úplný.

Umělecké dílo je prezentací fikčního světa, složitou významovou strukturou. Dílo má však i svou materiální skutečnost, jak uvádí K. Chvatík, „je věcí s určitými fyzikálními charakteristikami a právě tato jeho předmětná struktura – grafická a zvuková podoba textu, plátno pokryté barvami v určitém pořádku, vztahy tónů rozvíjející se v čase – je východiskem recepce i nositelem duchovních významů.“³³⁴ Proto se v následující části pokouším o zachycení způsobu, jakým byly publikace překladů Undsetové vybaveny a vypraveny, neboť i to je součástí procesu recepce.

Jméno autorky je umístěno i v českých vydáních vždy centrálně, na výrazném místě. Jako by bylo i jakýmsi podtitulem, který charakterizuje a garantuje obsah i zaměření. Prakticky nikdy není křestní jméno zkráceno a uvedeno jako iniciála. To je lingvisticky celkem zajímavý kontrast k autorům, jejichž jména na iniciálách staví (T. S. Eliot). Jak uvádím i na jiném místě, bylo jméno „Sigrid Undset“ vybráno norským nakladatelstvím Aschehoug jako úspěšná obchodní značka a požádali autorku, aby si ponechala své původní jméno i po sňatku. Proto nedošlo ke změně na Sigrid Svarstad ani k jinému kompromisu jako Sigrid Undset Svarstad, třebaže tato kombinace (křestní jméno-příjmení otce-příjmení manžela) byla a je v Norsku velmi běžná.

Úzké propojení titul knihy/autorčino jméno se projevovalo i v upoutávkách, bylo umístěno na přebalech, obálkách knih, na titulních stranách, také v tiráži bylo často graficky zvýrazněno. Implicitně šlo i v českém/československém prostředí o obecně známou značku charakterizující druh literatury. S Jiřím Levým by se dalo říci, že autorčino jméno má funkci sdělovací i symbolizující. Undsetová představuje Norsko, signalizuje kvalitu. – Tituly jejích románů a povídek jsou často jménem hrdiny/hrdinky se vši symbolikou, vědomou či mimoděchnou. Středověká rodová jména s patronymikem ve funkci příjmení byla pro české překladatele oříškem a řešení jsou pestrá. Tituly Undsetové knih ponechávají možnost různosti ve smyslu nedourčenosti, jsou součástí estetické modality díla. Samostatným tématem jsou mezititulky, podnázvy částí a kapitol, stejně jako charakter vstupních pasáží (incipit), jež zmiňuji v kapitole Olav.

Zvláštní případ představuje dvojice románů o hledání životní orientace, spojené hlavní postavou Paula Selmera. Česky vyšly v letech 1931 (*Gymnadenia*) a 1932

333 *Kvindesynspunkt* překládá G. Pallas jako „Hledisko ženské“ (s.75), M. Humpál jako „Ženský úhel pohledu“ (s. 124).

334 K. Chvatík: *Strukturální estetika. Řád věcí a řád člověka*. Praha 1994, s. 44.

(*Hořící keř*). V závěsu za nimi následovaly všechny ostatní Undsetové romány v průběhu 30. let. Válka znamenala konec Undsetové na českém knižním trhu. Naopak v letech 1945 – 1948, v průběhu tří let, vyšlo šest jejích titulů, z toho dva poprvé vydané, a to v překladu Jiřiny Vrtišové – *Madame Dorthea* (1946) a *Věrná manželka* (1947). Rovněž v nakladatelství Vyšehrad se pak objevil třetí titul, který chtěl vyvolat dojem nového díla Undsetové: *Bílé orchideje*. Ve skutečnosti se však jedná o revidovaný překlad K. V. Rypáčka, kde v jednom svazku a pod jiným jménem vyšly *Gymnadenia* a *Hořící keř*.

U tohoto knižního artefaktu bych se ráda zastavila, neboť vše nasvědčuje tomu, že dramaturgická volba titulu i celková grafická výprava knihy nesou podobně jako Pallasovy *Hvězdy Severu* zřejmé symbolické svědectví o stavu české, československé společnosti, o konci demokracie a osudové změně společenského paradigmatu. Podoba této knihy působí jako obranný val proti destrukci humanity, jako štít křesťanských tradic. V kontextu díla Undsetové mohu konstatovat, že se nejedná o „zcižení“ ideje, zpronevěru autorčiným ideálům, naopak, právě tento dvojromán o hledání Paula Selmera je některými badateli považován za umělecky problematický právě pro čitelný náboženský program. Pod takovým úhlem pohledu se tedy jedná o adekvátně dramaticky zvolený text pro nelidskou dobu.

Nejprve zde vkládám citaci textu tiráže:

Bílé orchideje (I. – II. díl). Název norského originálu: *Gymnadenia*.³³⁵ Revidovaný překlad K.V. Rypáčka. Obálku nakreslil Michael Florian. Vydalo léta Páně 1948 nakladatelství Vyšehrad v Praze v nákladu 8.000 výtisků. Druhé vydání. Vytiskly Č.A.T. v Praze. Cena brož. výtisku 96 Kčs.

„[...]setkávají se ve chvíli, v níž otcové, matky a děti celé polovice Evropy jsou v úzkosti a napětí od sebe odtrhováni a v níž jim rozstřelují a pálí domovy.“ To jsou slova z poslední pasáže uvedené knihy. Evidentně symbolizovaly o rozloučení epochy se „svou“ autorkou, poslední znamení nad propastí rozdělené Evropy. A skutečně: studená válka oddělila norskou a českou, československou kulturu do dvou znepřátelených politických sfér mocenského vlivu. Teprve později se ukázalo, že Skandinávie si podržela – nebo vydobyla – jistou míru neutrality. To však nezměnilo fakt, že skandinávská literatura vycházela – ve srovnání s periodami staršími – obtížně a sporadicky.

Autorem umělecké grafické výzdoby na obálce knihy je Michael Florian, syn Josefa Floriana.³³⁶ Jeho grafické dílo je zde významným příspěvkem čes-

³³⁵ *Gymnadenia* je vytrvalá bylina čeledi vstavačovitých, její květenství tvoří dlouhý řídký klas. České názvy poddruhů této dnes přísně chráněné rostliny je „pětiprstka žežulník“ „třemda-va bílá“ apod.

³³⁶ Michael Florian (1911–1984), grafik, malíř, ilustrátor. Od dětských let se podílel svými ilustracemi na nakladatelském díle otce Josefa Floriana (Stará Říše), později se věnoval i volné tvorbě. Od roku 1958 má v dačické galerii stálou výtvarnou síň.

ké recepce v oblasti výtvarné. Znázorňuje kříž, který je v odborné terminologii nazýván jetelový (symbol Nejsvětější Trojice), má blízko k pověstnému středověkému „Fleur-de-lis“. Na každém z ukončení výtvarně modelovaného rovnoramenného kříže jsou tři okvětí listky, symbolizující víru, naději a lásku. Obdoba takového kříže tvoří i nejvyšší papežské vyznamenání udělované laikům, kterého se Undsetové dostalo roku 1929.³³⁷ Můžeme se domnívat, že Michael Florian o této události v životě dominikánské terciárky věděl. Tento kříž, evokující svou robustností představu středověkého štítu, je položen přes jakousi desku, nebo možná přes rozevřenou knihu, na níž jsou znázorněny iniciály SU. Ačkoliv jsou iniciály v pozadí, splývají oba prvky plasticky v jednotu a zdá se, jako by kříž chránil iniciály SU a naopak iniciály se přimykaly ke kříži v jakémsi abstraktním objetí.³³⁸

Obdobně výrazný výtvarný symbol se dostal na obálku překladu v roce 1982, kdy vyšel česky (podruhé a zatím naposledy) román *Olav Audunsson*. Tvůrcem grafického ztvárnění na obálce, přebalu a frontispisu byl Miloslav Fulín. V duchu výtvarné poetiky tohoto významného umělce jsou iniciály hlavního hrdiny (OA) propojeny s autorčíným jménem (SU). Iniciály SU se objevily už u Floriana, ale iniciály OA jsou vytvořeny tak, že evokují náboženský symbol Alfa a Omega. Originální prorůstání iniciál autorky a hlavní postavy, která bývá někdy označována za spisovatelčino *alter ego*, je esteticky působivé a ideově opodstatněné. V norském prostředí jsem žádný obdobný výtvarný projekt nezaznamenala.

V následující části uvádím informace o překladech Undsetové v novější době. Vedle tiráže a záložky jsou to především předmluvy a doslovy, které překlady doprovázejí. Jsou vždy české provenience a proto signalizují aktuální recepční nastavení. Provádím zde výběr těch, které mají recepčně nejzřetelnější výpovědní hodnotu a mohou sloužit jako charakteristické příklady.

První z analyzovaných pochází opět (po kolikáté již?) z přelomu epoch, v roce průlomové konference o Franzi Kafkovi vyšla v nakladatelství Lidová demokracie trilogie *Kristina Vavřincová* (KL). Překladatelkou byla Dagmar Chvojková-Pallasová, autorem doslovu umístěném ve třetím díle trilogie (*Kříž*) byl její otec, Gustav Pallas; náklad 10 tisíc výtisků, což tehdy představovalo méně než průměr. Doslov, pod nímž je podepsán Pallas, představuje vrchol paradoxní situace tehdejší doby. Jedná se o podivně inkoherentní text, který prozrazuje zápas dvou stylů i dvou světových názorů. Explicitně až umanutě se zde proklamuje „katolického zaměření“ autorky. Toto zaměření je obtížně kompatibilní s „pokrovým světovým názorem“, který je zcela mimo kontext rovněž opakovaně připomínán. Jako absurdní se jeví některé evidentně neústrojně vložené

³³⁷ http://en.wikipedia.org/wiki/Pro_Ecclesia_et_Pontifice

³³⁸ Viz grafická příloha této práce.

věty a části vět. „[...] stejně tak, jako vždycky patřila k těm, kdo se dívali kriticky na falešný mythus ‚hrdinských‘ činů dávných Vikingů, dovedla realisticky nazírat i na o něco pozdější dějiny své vlasti a zhodnotit je – někdy i proti své vůli pokrokově.“ Rozsahem tři a půl strany obsahují jen relativně krátké informativní pasáže, např. o tom, že norský středověk nebyl tak výrazně poznamenán poddanstvím a nevolnictvím, takže Norsko neznalo ostrých stavovských rozdílů mezi „svobodnými“ a „nesvobodnými“ ve stejné míře jako střední Evropa. Nejvýraznějším rysem tohoto doslovu z roku 1963 však zůstává svár ideologický:

Tak přicházíme ke zdánlivě paradoxnímu poznání, že Sigrid Undsetová – jejíž světový názor byl v lecčems přímo reakční – se stala svým hluboce realistickým a nekompromisním pohledem do lidského života a jeho nejtajnějších hlubin – ať už jde o život lidí středověkých či dnešních – zastánkyní pokrokového chápání bytosti člověka: v tomto chápání ji lze srovnat snad pouze s Dostojevským.

Na jednu stranu zde nacházíme části textu, jež jsou plně poplatny době, které byly do textu zapracovány se vši pravděpodobností nedobrovolně, neboť jsou ideologicky manipulativní a mají čtenáře „osvítit“ a ovlivnit. Na druhou stranu jsou zde torza nosného metatextu, který chce navázat na českou recepční tradici z doby před Únorem: „Celé založení jejího díla je spíše všelidské než literární, a tím nabývá tak strhující přesvědčivosti.“ Setkání s dílem Undsetové, domnívá se Pallas, nemá jen literární kvality, ale přináší životní, jiným slovem etické hodnoty. Textové indicie signalizují, že tento doslov je plodem cenzury.

Jak jsem již uvedla, nebyla Undsetová v letech „Československého jara“ na pořadu dne. Po vydání pověstného „Poučení z krizového vývoje“, se rozjela tuhá normalizace, postihující celou společnost a všechny kulturní segmenty. Cenzura a masivní intervence z vyšších míst znamenaly konec činnosti podstatné části časopisů a týdeníků (brněnský *Host do domu*) a kardinálně ovlivnily chod kulturních a vzdělávacích institucí. Tyto okolnosti se projeví prakticky ve všech nakladatelstvích, ve výběru a dramaturgii jejich edičních plánů a podobě konkrétních knih.

První publikací, jež vyšla po sovětské invazi, byla v roce 1970 kniha s dvojitěm *Šťastný věk. Paní Hjeldová*. Překladatelkou byla Jiřina Vrtišová, která začala překládat již před válkou. Náklad byl 30 tisíc výtisků (Československý spisovatel). Náklady byly tehdy běžně vyšší a trh byl širší, neboť české překlady četli i slovenští čtenáři. Na záložce stojí, že jde o

dva samostatné romány, jež vycházejí u nás vůbec poprvé, a to souborně, v jednom svazku, neboť svým obsahem i tématem tvoří celek. Jejich ústřední postavou je mladá žena Uni s uměleckými sklony, která touží uplatnit své nadání, ale není o svém uměleckém nadání natolik přesvědčena, aby se dokázala zříci lásky a rodinného života. A když vnější okolnosti vyhroť její konflikt mezi uměleckými tužbami a potřebami lásky, vzdává se své umělecké dráhy.

Po letech šťastného a klidného rodinného života však dospěje do kritického období, kdy vyvrcholí stále latentní vnitřní konflikt mezi touhou po uměleckém uplatnění a hlubokém, nekonvenčním citovém vztahu a mezi posláním manželky a matky. Po dlouhém bloudění si však uvědomí, že je jen obyčejný řadový voják, který nesmí zběhnout ze svého místa v životě.

Hodnota a působivost Unina příběhu tkví, jako ve všech dílech Undsetové, v morálním obsahu. Na rozdíl od převážné většiny jejích děl tu nejde o morální problém podložený náboženstvím. Uni musí řešit svoje problémy sama a po svém a jsou to problémy dodnes živé a aktuální, s nimiž zápasí i dnešní ženy.³³⁹

Vedle zdůvodnění vydavatelského počinu, následuje představení ústředního konfliktu i hlavní postavy. Zajímavé přirovnání: je jen obyčejný „řadový voják“, tedy pro tehdejší dobu příhodný obraz „život jako zápas“. Citovaný text vysílá několik pro svou dobu relevantních signálů: a/toto dílo do jisté míry naplňuje horizont očekávání českého čtenáře, neboť řeší morální, etický problém, b/od ostatních děl se odlišuje v tom, že jeho propojení s náboženskou problematikou není nikterak explicitní. Nastolené otázky jsou vnímány jako aktuální a vyzývající ke čtenářské identifikaci, neboť „s nimi zápasí i dnešní ženy“.

Doslov je koncipován odlišným stylem a v odlišném duchu, jako by si kladl cíl do jisté míry protikladný k záložce: V pasáži věnované charakteristice hlavní hrdinky Vrtišová uvádí, že „Kristinin příběh je zasazen do bohatého historického rámce, který poskytl autorce mnohem větší možnost než rané romány ze současnosti rozvinout fabulační schopnosti i zvolené téma, kterým je *Kristina Vavřincová* s nimi úzce příbuzná a jejichž je vlastně výslednicí. Tato raná tvorba Undsetové je u nás prakticky neznámá.“ Poslední větu chápu modifikovaně, totiž v tom smyslu, že není tolik v povědomí českých čtenářů, hlavně mladých, protože tyto tituly byly vydány přece před válkou. Jinak z uvedeného odstavce také vyplývá, že historické prostředí poskytlo autorce vhodný rámec pro její umění. Není zde tedy akcentováno samo o sobě, ale chápáno jako součást koherentního uměleckého celku, jehož podstata tkví jinde než v historicitě. Pro odlišení Undsetové střízlivého realismu od kritického realismu předcházející generace norských klasiků charakterizuje Vrtišová autorčinu „realistickou kresbu“ a „psychologický prožitek“, upozorňuje, že „psychoanalýze se Undsetová vyhýbala“. Na motivech věrnosti a nevěry staví nejen autorčiny prvotiny, ale i pozdější díla *Jenny* a *Jaro*, které překladatelka považuje za „rozvláčné“, naopak novelu Simonsen (*Chudé osudy*) označuje za mistrovskou. Titul *Střípky kouzelného zrcadla* uvádí do souvislosti s Andersenovou metodou zkreslené, pokřivené perspektivy (Sněhová královna).

Analyzovaná publikace z roku 1970 obsahuje vedle záložky a doslovu ještě třetí, unikátní peritext: zcela samostatně mezi doslovem a před závěrečnou

³³⁹ Uveden je kompletní text záložky.

tiráží je vložena drobným písmem vytištěná stránka s těmito informacemi: Odstavec životopisný a přehled díla v následující struktuře: název díla norský, datum jeho norského vydání, název českého překladu, přičemž posledním zde uvedeným překladem je *Madame Dorthea* (1946). Závěrem zmiňované strany je připojena poznámka: „Undsetová vydala také v mládí sbírku básní a později několik knížek vzpomínek a polemik.“

Můžeme se jen domnívat, proč je publikace z roku 1970 opatřena peritexty různého charakteru a na různých místech knihy. Byla to doba, kdy celé náklady již vysázených nebo dokonce vytištěných např. původních českých děl šly rozhodnutím stranického tajemníka „do stoupy“. Snad musela Jiřina Vrtišová bojovat s přízřivostí a panikou v nakladatelství Vyšehrad a vsázela na to, že pokud nakonec vyškrtnou její doslov, dostane se ke čtenáři alespoň základní informace o autorce, která v dřívějších dobách představovala – a nejen u nás – symbol autonomního tvůrce a člověka, tak nevídaného v každém totalitním režimu? Vybavení překladu z roku 1970 podává zprávu o nejistotě, v jaké se kulturní instituce nacházely a jak byl každý tvůrčí čin (překladatelský, nakladatelský, zprostředkující) ohrožen zvláštní mocí.

Dalším překladem, na který chci v této souvislosti upozornit, je třetí překlad *Kristiny Vavřincové*. Knihu vydalo Lidové nakladatelství v překladu Radko Kejzlara. Náklad byl podstatně vyšší než v předchozích případech (55 000 výtisků). Předpokládám, že jedním z důvodů byl velmi civilní, pel středověkosti mírně neutralizující překlad, na prvním místě však doslov, který napsala Hana Hrzalová. Tedy nikoli překladatel, nikoliv reprezentant oboru, nýbrž literární teoretička zaměstnaná v Akademii věd, významná představitelka režimu. Doslov k trilogii oceněné Nobelovou cenou měl podat naprosto zásadní prohlášení k recepci významné světové autorky v českém prostředí. Normalizované kulturní frontě už nedostačovalo doplňovat nebo pokrucovat výroky staré generace jako tomu bylo v předchozím případě (Gustav Pallas). Aby bylo možné Undsetovou znovu vydat, musela projít sítím a optikou poplatnosti a musela být uvedena do nových, marxistických souvislostí. Úvod je postaven na figuře kontrastu:

Zdálo se, jako by Undsetová začala patřit k autorům, kteří svým pojetím života, etických hodnot aj. jsou značně vzdálení dnešnímu čtenáři. Její představa o morálce, kritéria, z nichž posuzovala činy i pohnutky činů svých románových postav, patřily atmosféře meziválečné doby, a v některých případech i k prvním letům dvacátého století, společnosti, jejíž etika se octla v krizi, kde jakoby neexistovaly hodnoty nadosobní, společenské.

Hana Hrzalová propojuje dílo a autorku, poprvé je tu explicitní zmínka o osudech autorčiných dětí a o pobytu v Americe. Doslov tedy jednoznačně rozšiřuje informační obzor čtenáře. Tón je místy smířlivý, úvodní osten je takřka vymazán, když Hrzalová píše:

Napsat takovýto román mohla opravdu jen autorka, která mnohé prožila a promyslela. Život pro Undsetovou není jen neustálým zápasem o lásku, je neustálým zápasem o to porozumět sobě samému, porozumět lidem, s nimiž žijeme, je to neustálá potřeba člověka překonávat osamělost (i když pro Undsetovou a její postavy se téměř nikdy nepodaří osamělost překonat).

Tento úryvek ukazuje, že psychologická dimenze Undsetové textu se jevila jako nosná a únosná také pro recepci v dobových, tedy socialistických poměrech. Civilnost překladu evidentně konvenovala komentátorce: „Kristina Vavřincova je románem historickým, zpracovaným na základě studia moderním a současným. Historický materiál, sociální realita čtrnáctého století jsou tak zpracovány, že je téměř nevnímáme, jak dokonale se staly součástí celé struktury románu.“ Téma historické a způsob zpracování moderní – to je dichotomie, která hodnocení Undsetové provázela a provází.

Kontrastem k Hrzalové je předmluva k *Příběhu o Ljotovi a Vigdis* (1987). Text Heleny Kadečkové je plodem nikoliv ideologických, ale vědeckých zájmů a perspektiv; je svědectvím o tom, že vědecké bádání si uchovalo profil i autonomii mimo hlavní proud oficiálního establishmentu. Kadečková zde nepodává jen analýzu konkrétního vydávaného díla, ale nabízí syntetizující pohled, který patří podle mého soudu k nejfundovanějším a nejrelevantnějším, které byly v češtině o spisovatelce podány. Moderní vědecká díkce Heleny Kadečkové vykresluje v recepčním smyslu oblouk, který se propojuje v jeden horizont s první esejí Emila Waltera. Rétorika a struktura textu Kadečkové se neřídí instrumentálními ohledy osvětového nebo jiného mimoliterárního charakteru. Kolikrát byly v předcházejících čtyřiceti letech peritexty zneužity k nadinterpretaci a účelové manipulaci obrazu autora či uměleckého díla do té míry, že už sám formát peritextu vzbuzoval podezřívavost kriticky myslícího čtenáře. Kadečková zde rozlamuje zažitý úzus uzavřené společnosti; kritickým tónem vědecké otevřenosti anticipuje svobodnou demokratickou společnost, která byla v druhé polovině osmdesátých let časově na dosah, avšak jen tušená, neviditelná, neboť se nacházela za horizontem společenského zlomu.

Na začátku své práce jsem uvedla, že linka recepce Sigrid Undsetové kopíruje neklidný obrys dějin české kultury. Tak je tomu i v posledních letech; ironií kulturních dějin se stalo, že „Láska a povinnost Sigrid Undsetové“ z pera Heleny Kadečkové se staly zatím posledním peritextem doprovázejícím autorčino dílo v češtině. Žánr úvod/doslov nepřežil do dnešních dnešních časů, a to z metodologických i ekonomických důvodů. Následkem řady dalších aspektů recepční povahy, o nichž se zmiňuji na jiném místě, došlo u nás k jistému odklonu, vybočení z proudu pozornosti, jež je dnes v zahraničí Sigrid Undsetové věnována. Tato práce chtěla být jakýmsi protipohybem zapomnění, totiž setrváním v kontextu autorčiny bohaté české recepce; motiv a záměr předkládané práce by mohl být vyjádřen parafrází slovy „Zpátky k budoucnosti“.

Mohu stručně shrnout, že pokud je recepce realizací literatury, pak je také realizací vztahu k literatuře. Přijetí a vnímání čtenářem je neoddělitelnou součástí existence díla. Tyto mechanismy byly činné odevždy, ale intencionální studium recepční estetiky a historie je relativně novým institucionalizovaným nástrojem literární teorie a dějin. Po více než čtyřech desetiletích tvořivého rozvoje teorií kostnické školy je dnes možno konstatovat, že recepční zkoumání literárních procesů představuje cosi více než přelétavý módní vzorec. V českém prostředí nikdy nedošlo k totální anexi literární historie „recepčí“, na to zde byla a je silná pozice strukturalismu a literárněvědných metod příbuzných. Ale ani v českém odborném prostředí nebyla recepční estetika opomíjena, naopak se zdá, že došlo k jistému prolnutí komplexních přístupů; například fenomenologicky inspirované myšlení o literatuře zvládlo recepci naprosto přirozeně absorbovat. V Norsku, které bylo v literární vědě v dřívějším období silně pozitivisticky a pragmaticky orientováno, dochází dnes k rozvoji zájmu o čtenáře v oboru mediální komunikace a v oboru literární socializace. Obory zkoumající podmínky utváření čtenářské role a funkce působením různých institucí jako jsou rodina, škola, média, prožívají ve Skandinávii bouřlivý rozvoj na univerzitách, a zdaleka ne jen na pedagogických fakultách. Také u nás zaznamenáváme příspěvky k takto pojaté problematice, ať už jsou to projekty „výchovy ke čtenářství“ nebo zajímavé badatelské výstupy Jiřího Trávníčka.³⁴⁰

V této kapitole jsem se snažila podat základní obrysy recepčního vnímání Sigrídy Undsetové na pozadí historických fází společenského vývoje v Československu a v České republice, a to od prvního českého překladu do současnosti. Nemohu při tom zcela pominout ani vývoj oboru, do něhož tato studie patří, totiž oboru nordistiky, resp. skandinavistika.

/In margine 9/

³⁴⁰ Srov. J. Trávníček: *Čteme? Obyvatelé české republiky a jejich vztah ke knize*. Brno 2008.